

Tusor Péter: Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)

Budapest–Róma, MTA-PPKE Lendület Egyháztörténeti Kutatócsoport–Gondolat Kiadó, 2016 (Collectanea Vaticana Hungariae: classis 1, vol. 13), 460 l., 6 melléklet

A Pázmány Péter életművét 400 év távlatából szemlélő utókor számára önkéntelenül is felvetődhet a kérdés: valójában melyik Pázmány volt a jelentékenyebb, a maradandóbb értéket képviselő, a nagyobb hatású? A jezsuita hitvitázó? A grazi teológiaprofesszor? A „magyar próza atyja”, akinek „tollán forró tinta csordogált”? A „bíboros Ciceró”? Az egyházát újjászervező főpásztor? Az egyetemalapító? Az ország főkancellári tisztét betöltő politikus? A magyarság sorsáról, megmaradásáról felelősséggel gondolkodó államférfi? A pápaság és a Habsburgok között egyensúlyozó diplomata? Vagy netán mégis az évszázadokra mintát adó imádságos könyvével és prédikációskötetével kegyes életvezetést, morális tartást és lelki békességet hirdető preláthus lenne „az igazi Pázmány”?

Nilván nincs egyértelmű válasz ezekre a kérdésekre, az viszont bizonyos, hogy párját ritkítóan sokszínű, komplex életmű az övé, amelynek kutatása, értelmezése és mérlegelése legalább másfél évszázada áll – kisebb megszakításokkal – a magyar történeti tudományok figyelmének előterében. Korántsem véletlenül, mivel az ő pályafutásának beható ismerete nélkül aligha lehet érvényes véleményt formálni a 17. század magyarországi egyházi, politikai, műveltségi viszonyairól, a magyarság nyelvéről, irodalmáról, mentalitásáról. Tusor Péter monográfiája e komplex és mindmáig számos talányt

rejtő életút döntő jelentőségű fordulatát, nem kevés tanulsággal járó mozzanatát veszi górcső alá, méghozzá úgy, hogy minden eddiginél szélesebb forrásbázis alapján világítja meg a korábbi jezsuita rendtag érseki székre emelkedésének politikatörténeti, kánonjogi, egyházszerkezeti és – már amennyire a források engedték – spirituális hátterét. A következőkben előbb a könyv szerzőjének kutatói pályáján igyekszünk elhelyezni a monográfiát, s majd az eredmények számbavétele után megkíséreljük szembesíteni azokat a hagyományos Pázmány-képpel.

Legfeljebb azok számára meglepetés Tusor monográfiájának megjelenése, akik kevésbé követték publikációs tevékenységének utóbbi időszakát. Számos forrásközleménye ugyanis már eddig is merőben új levéltári anyagokat tárt fel, s olyan dokumentumcsoportokat tett közzé és vizsgált meg részletesen, amelyek több vonatkozásban felfrissítették, kiegészítettek és korrigáltak korábbi ismereteinket a kora újkori, főként 17. századi magyarországi egyház-, művelődés- és politikatörténet vonatkozásában. A könyv irodalomjegyzéke 18 Tusor-tételt jegyez. Mintegy húsz levéltár vagy kéziratár közel hatvan fondját vizsgálta át Tusor, s ebből a legfontosabb 33, túlnyomórészt kiadatlan forrást kritikai igénnyel közli is a kötet függelékeként. De mindezen túl a mostani értekezésnek szinte előfeltétele volt a pápai bürokrácia és diplomácia működési

rendjének beható ismerete. Ezt biztosította a szerző pápaságtörténeti monográfiája (*A barokk pápaság*, Bp., Gondolat, 2004), amely részletesen tárgyalta a Szentszék hivatali működésének olykor igen bonyolult eljárási rendjét és szabályait, egyházkormányzati módszereit, kánonjogi intézkedéseinek hátterét és külpolitikai következményeit. A vatikáni ügyintézés bonyolult útvesztőiben, zeg-zugos bürokráciájában Tusor párját ritkító tájékozottságra tett szert, ez pedig alapfeltétele volt annak, hogy megbízható képet adhasson a magyar főpap nem mindennapi ügyének szentszéki intézéséről.

Már távolabbról ugyan, de korántsem csekély jelentőségű támpontot jelentett a mostani munka hátterében a Tusor által szerkesztett *Collectanea Vaticana Hungariae* könyvsorozat, amely a magyar egyháztörténet új vagy elfeledett értékeit – köztük Artner, Galla és mások eredményeit – hozta vissza a köztudatba. Ezek közül néhány éppen Pázmány korának új kutatási dimenzióit nyitotta meg, a magyarországi eseményeket visszahelyezte abba a nemzetközi kontextusba, amelyben eredetileg lejátáztak.

A rendkívül alapos paleográfiai, textológiai, filológiai, egyháztörténeti felkészültség mellé Tusor problémaérzékenysége párosult, így kézenfekvő volt a felismerése, mely szerint a sok vitát, különféle értelmezéseket és tévhiteket is kiváltó főpapi kinevezés több tekintetben pontosításra szorul, s ehhez az általa feltárt források adottságai alapot adnak. Az így körvonalazódó monográfia műfajául a mikropolitikai elemzés kínálkozott, mivel a feltárt források révén lépésről lépésre lehetett követni és bemutatni az eseményeket. Mint erről a szerző megjegyzi: „Maga a mikropolitika a kora újkorban alapvetően egy informá-

lis személyi kapcsolatokon nyugvó hálózatnak többé-kevésbé tervszerű kiépítése és működtetése politikai célok érdekében” (13). A hivatalos, nyilvános diplomáciai események mögötti személyes kapcsolatok, érdekek, összefonódások, fondorlatos számítások és alkudozások világába vezették el a kutatót a levéltári források, amelyeknek logikus rendbe fűzése végül a nagypolitika szintjén megvalósuló eredmény magyarázatát hozták meg a szerző, s vele együtt az olvasók és a történettudomány számára.

Sorra véve mármost azokat a részleteket, amelyekben a monográfia új eredményeket hozott, célszerű a könyv szerkezete és a végén található összefoglalás által egyaránt sugalmazott élettörténeti fordulópontok és fontosabb megállapítások szerint haladnunk. Így kronológiailag is végigkövethetők azok az események, amelyek Forgách Ferenc bíborosérsek 1615. október 16-án bekövetkezett halálától a főpásztori szék újabb betöltéséig, azaz Pázmány 1616. szeptember 28-ai királyi, majd november 28-ai kánonjog szerinti, pápai kinevezéséig, valamint a következő év március 12-én a prágai Szent Vitus-székesegyházban Melchior Klesl bíborospüspök celebrálásával végbement ünnepélyes felszenteléséig lezajlottak.

Már a bevezetés ráirányítja a figyelmet egy olyan vonatkozásra, amely eddig nem kapott kellő hangsúlyt. Lodovico Ridolfi császári ügyvivő egyik levele (3. dokumentum, Róma, 1615. január 10.) árulja el ugyanis, hogy Forgách érseknek Pázmány nem csupán titkára volt, hanem a lelki vezetője, gyóntatója is, ebből pedig Tusor azt a következtetést vonja le, hogy a Grazból hazatért jezsuita „befolyása a magyar egyház irányítására lelki vezetőként tehát meghatározóbb, mint

korábban vélni lehetett. Így még inkább érthetővé válik a forgáchi konfrontatív konfesszionális politika fordulata” (309). Ez pedig azt jelentette, hogy a pázmányi alulról történő felekezetiépítés, a „térítő ellenreformáció” irányvonala fokozatosan előtérbe kerülhetett. (Itt jegyezzük meg, hogy ennek alighanem első markáns írásos jelentkezése az a memorandum, amelyet Pázmány 1608 őszén fogalmazott meg II. Mátyás számára a protestánsoknak adható vallásszabadság kérdésében.)

Ugyancsak új megállapítása Tusornak, hogy Hethesi Pethe László királyi tanácsos, a Magyar Kamara elnöke, Torna vármegye főispánja volt Pázmány érseki kinevezésének egyik legerősebb támogatója, ő foglalta össze a magyar rendek álláspontját ebben az ügyben. Az eddig is ismertes volt, hogy Partinger Gáspár kamarai tanácsos levelekkel fordult számos tisztségviselőhöz a mielőbbi érseki kinevezés érdekében, az viszont most vált világossá, hogy ő csak felettese megbízottjaként járt el. Fellépése egyrészt az Udvari Kamara ellenkezését kívánta semlegesíteni, másrészt (a Ridolfi révén a pápai Kúriához is eljuttatott másolatokkal) meg akarta könnyíteni Pázmány számára a jezsuita rendből való távozást. A magyar katolikus főurak, a *status catholicus* memorandumai mögött felsorakozó főrendű személyek névsora ugyancsak értékes dokumentuma a korabeli magyar felekezeti viszonyoknak. Joggal kap az itteni fejtegetésben nagy hangsúlyt, hogy az ő álláspontjuk szerencsés módon találkozott Melchior Klesl bécsi püspöknek, a császári Geheimrat elnökének véleményével (37–39), így határozottan megerősödött a kinevezést szorgalmazók és sürgetők tábor.

Az egyre sokasodó egyetértő álláspontok mellett azonban még mindig ne-

héz akadályként tornyosult az érseki szék betöltése előtt a jezsuita rend birtoklási jogának tilalma, amelyet az 1608. évi 8. törvénycikk mondott ki. Tusor a pápai brévefilológia (amelynek két legfontosabb tétele a 19. és 20. dokumentum) szigorúan következetes elemzésével meggyőzően mutatta ki, hogy már V. Pál is diszpenzációt adott a jezsuita fogadalom alól, bár ezt a jezsuita előjárók véleményét is figyelembe véve csak másik szerzetesrendbe történő *transitus* révén engedélyezte. De még a pápa és II. Mátyás egyetértése sem lehetett elég biztosíték a terv megvalósításához: prezentálni kellett a magyar országgyűlés protestáns rendjei előtt, hogy az érsekjelölt nem tagja többé a Jézus Társaságnak. Ezért volt szükség az onnan való távozás előkészítésére, ezért jött szóba a szomaszka rendbe (*Chierici Regolari Somaschi*) történő átlépés, amellyel a kánonjogi akadályok is elhárulhattak a nomináció elől. Az is kiderül a bemutatott dokumentumokból, hogy Placido de Mara prágai apostoli nuncius kapcsolatai vezettek ehhez a rendhez, amelybe Pázmány az 1615. november 14-én kelt pápai bréve alapján átlépési engedélyt kapott. Ez egyben mentesítette is őt a jezsuita joghatóság alól, a rendből történő elbocsátást Muzio Vitelleschi rendfőnök 1616. március 5-én kelt levele is megerősítette. Az ilyen módon nunciusi joghatóság alá került Pázmányt már kinevezhették túróci prépostnak, birtoklási joga megfelelt a magyar törvényeknek (21. dokumentum). 1616 áprilisától Várad szülötte az újabb egyházfői bréve rendelkezése szerint a szomaszka novíciusjelöltje lett.

Az már a történet második része, hogy a szomaszka novíciusjelöltség hat hónapján belül ugyan *de facto* megkezdődhetett volna Pázmány noviciátusa az

ünnepélyes beöltözéssel és fogadalomtétellel, ám erre mégsem került sor, mivel a szertartás levezetésére feljogosított De Mara nuncius 1616 áprilisában eltávozott Prágából s oda nem is tért vissza. Az érseki kinevezés folyamatát ez azonban már nem befolyásolta, a turóci prépostot ősszel II. Mátyás kinevezte, ennek jogszerűsége az említett törvénycikk alapján már nem volt vitatható. A protestáns rendek véleményét tükröző és rögzítő Závodszy György nádori titkár fel is jegyezte naplójába (amelynek szövegét egyébként éppen a jelen kötet szerzője rendezte sajtó alá 2011-ben), hogy Pázmány „eloldoztatott a jezsuitizmustól” (52). S itt következik a Tusor által impozáns levéltári anyaggal megjegyzetelt történet csattanója: mivel a szomaszka fogadalomtétel határideje lejárt, maradt a korábbi jezsuita *professio* szerzetesjogi érvénye, ezért szerepelhet a jelen monográfia címében: „a jezsuita érsek”. A szomaszka körében még évszázadokig élt ugyan a Pázmány-kultusz, minthogy valóban elősegítették a kinevezéshez szükséges szerzetváltást, végeredményben azonban egyértelmű Tusor következtetése, mely szerint Pázmányt „teljes joggal – jezsuita bíboros érsekként helyezték örök nyugalomra pozsonyi sírjában”. Ez a konklúzió pedig nemcsak az egyháztörténet, de az irodalomtörténet számára is beszédes tény. Semmi nem indokolja, hogy az érseki időszak írói produktumaiban valamilyen szomaszka hatást keressünk, viszont a sorok között nem véletlenül bukkanhat a figyelmes filológus szent ignáci reminiscenciákra, valamint a jezsuita spiritualitás egyéb karakterisztikus jegyeire. Még akkor is, ha ezt külön nem jelzik a Pázmány által oly bőséggben és nagy akribiával feltüntetett marginálisok a prédikációs kötetben.

A Jézus Társaság új vezetésének, Muzio Vitelleschi generálisnak Tusor által idézett megnyilvánulásai világosan bizonyítják, hogy a rend az új helyzetben is magához tartozónak érezte a magyar főpapot. A korábbi konfliktusok (az osztrák jezsuiták feljelentései) most már szóba sem kerültek, a Kúria készen mutatkozott Pázmány támogatására, magyarországi egyházpolitikájának, felekezetszervező intézkedéseinek segítésére. Jól példázzák ezt a Tusor által éles szemmel észrevett olyan határozatok, amelyek a kizárólag rendtagok számára fenntartott feladatok elvégzésére Pázmánynak adnak engedélyt vagy megbízást (ilyen volt egyebek mellett a Káldi-prédikációk kötetének cenzúrázása vagy a Collegium Germanicum et Hungaricum stúdiumaira felvételizők vizsgáztatása).

Különösen bonyolult szövegkritikai nyomozást kellett végeznie a monográfusnak a Pázmányt ért vádaskodások indítékainak feltérképezésében, szerzőinek kiderítésében, a rágalmozások hatásának mérlegelésében. Noha ezek jobbra csak lazán kapcsolódnak a kinevezés elbeszélésének fővonalához, s némely tekintetben meg is szakítják az egyébként igen feszesre szőtt narratívát, kuriozitásuk vitathatatlan, azt pedig pregnánsan szemléltetik, hogy a főpapi karrier korántsem volt akadályoktól, ellenérdekeltségektől, intrikáktól és irigységtől mentes. Már 1614 tavaszán felröppentették osztrák rendtársai a pletykát Pázmány és a detrekői várúrnő, Bakith Margit kapcsolatáról, s csak egy római út során, a rendi generális előtt sikerült bizalmas tárgyalások során tisztázni az ügyet.

A legdurvább vádak – szerelmi viszonyról, gyermek születéséről – 1616 elején a prágai udvarból keltek útra. Tusor

véleménye szerint szerzőjük a szászországi származású Georg Amende páter volt, őt korábban Grazban még tanította is Pázmány. A rágalom terjesztésének és a cáfolatok sikerének bonyolult filológiai hátterét az ügy szereplőinek levelezése alapján mutatja be a monográfia, s noha ennek a – Tusor szavaival – „színfalak mögé hatoló történeti rekonstrukciónak” dokumentumai eddig sem voltak ismeretlenek, a most nyújtott értelmezés meggyőző: a vádak legfeljebb késleltették, de megakadályozni nem tudták az érseki ki-nevezést.

Egy további felfedezés is kapcsolódik a szomaszka kapcsolatot tisztázó filológiai nyomozáshoz. Pázmány legkorábbinak tartott portréját (a Pannonhalmán őrzött, ún. fehér capucinumos arcképet) ugyanis a művészettörténeti szakirodalom mindeddig Pázmány új szerzetéhez kapcsolta azzal az indokkal, hogy az ábrázolt személy már nem jezsuita, de még nem is érseki öltözetet visel, így a kettő közötti állapotot, a szomaszka habitust viselő Pázmányt rögzíthette a festő ecsetje. Csakhogy monográfiánk szerzője kiderítette, hogy fehér szín egyáltalán nem szerepelt a szomaszka ruházatokon, viszont ezzel ellentétben a túróci prépost joggal viselhetett ilyet, mivel ez a premontrei alapítású prépostság előírta tagjai számára a fehér *mozetta* (azaz *karing*, vö. 143, 410. jegyzet) viselését. A kép rejtélye tehát megoldódott: a 46 éves Pázmányt érseki kinevezése előtt, túróci prépostként ábrázolja. Ez a megállapítás már csak azért is telitalálat, mert éppen egy ilyen képpel lehetett legcélszerűbben demonstrálni, hogy Várad szülötte többé már nem jezsuita, nincs tehát akadálya az érseki székbe emelésének. Érdekes lenne arról is többet megtudni, mi lett a kép sorsa, vajon hol és

kik láthatták, miként vélekedhettek róla. Az viszont bizonyos, hogy ha 1616 nyarának elején Pázmány ebben az öltözetben vizitálta végig Felső-Magyarországot, akkor beneficiuma eredeti szerzetesi külö-sőségeinek viselése elérte célját. Nyilván Thurzó György nádornál is tett látogatást, neki a Prágába történő visszatérte után augusztus 20-án kelt levelében lelkesen bizonygatja magyar érzelmeit s azt, hogy „a nemesség privilégiumai ellen” soha nem lépett fel, s ezt ezután sem fogja tenni. Ez egyfelől jól kiszámított előkészítése jövődöbeli magyarországi politikai pályájának, másfelől a Klesl által kívánatosnak tartott egyensúlyozó taktikának is megfelelt. Az igencsak komplex politikai és felekezeti viszonyok között ez az eljárás igen jó taktikai, diplomáciai érzékről tanúskodik.

Tusor további új meglátásait sorra véve, közülük különösen a Pázmány írói pályájának alakulására tett észrevétele foglalkoztathatja az irodalomtörténészeket. Az érseki székbe emelkedés interdiszciplinárisan is figyelmet érdemlő tanulságaként ugyanis azt fogalmazza meg, hogy az ezzel járó körülmények „az addig elsősorban író Pázmányt elsősorban politikussá, államférfivá és egyházfővé tették, lezárták alkotói életpályájának meghatározó fejezetét” (325). Logikus meglátás ez, az egyházkormányzati feladatok s az ezekkel járó politikai kötelezettségek sokasága nyilván lefoglalta az új főpásztor idejének és energiájának jórészét, itt mégis termékeny eszmecsere alakulhat ki Tusor álláspontjáról, mivel az írói életpálya elemzői inkább az alkotások keletkezési rendje szerint szokták tagolni a pályaképet. Ha viszont ezt tekintjük, akkor kétségkívül a *Kalauz* (1613) a csúcspontja az írói munkásságnak, a pályát ez osztja

ketté: a szintézis előtti (jórészt azt előkészítő) írásokra, majd pedig a *Kalauz* utáni (azt védelmező) vitairatokra, amelyek közül kiemelkedik a *Setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetője* (1627) címmel közreadott polémia. Ez utóbbinak színvonalára nem marad el a korai vitairatokétól, a Baldvinus-féle latin válaszirat révén már nemzetközi diskurzustérbe terelődött a polémia, minőségi hanyatlást tehát az írói kvalitásban nem lehet érzékelni. Ha ehhez azt is hozzáadjuk, hogy az akár második alkotói csúcsteljesítményének tekinthető prédikációskötetet is az idős érsek állította össze és hozta végső formára, akkor aligha értékelhető kevesebbre ez a második alkotói korszak. Már csak azért sem, mert a beszédek szélesebb befogadói közösségeket szólítottak meg, bennük a szikárabb szakteológia nyelve helyett a mindennapok etikája és a kegyesség retorikája szólalt meg, s ilyenkor – mint Sik Sándor írja – „átmelegszik a szó, líraira fordul a gondolatjárás, a mélyből zenei hullámok búgnak fel” (*Pázmány, az ember és az író*, Bp., 1939, 329).

A kötet meggyőzően mutatja be, hogy az érseki kinevezés meglehetősen rögzös útján Pázmányt leginkább három személy támogatta: Lodovico Ridolfi római császári ügyvivő, Placido De Mara nuncius és Melchior Klesl, Bécs püspöke, az ausztriai katolicizmus első számú szervezője. Az utóbbinak a szerepét a monográfia joggal emeli magasan a többieké fölé, mint-hogy a dokumentumok tanúsága szerint a Habsburg-dinasztia egyházpolitikájának irányítója Pázmány személyében a saját hatalmi törekvéseinek elősegítőjét vélte felfedezni. Tusor szavaival: „A II. Mátyás örökös tartományokbeli, magyarországi, majd birodalmi hatalmi rendszerét 1612-től mindinkább kényes és más-más

összetételű konfesszionális egyensúlyok bonyolult halmazára építő bécsi püspök koncepciójával tökéletesen egybevágott az alulról, nem mindenáron és minden szinten a reálisan elérhetetlennek bizonyuló erő pozíciójából megvalósuló felekezetszervezés pázmányi programjával” (236–237). Ehhez a szerzővel egyetértésben tehetjük hozzá: rendkívül szerencsés egybeesése volt az álláspontoknak, hogy a Hofburg után a Kúria is eltökélten Pázmány mellett tört lándzsát, a bécsi főpap javaslatát a Szentszék is magáévá tette, s így kiemelkedő kvalitású személyiség kerülhetett a magyar klérus élére. Olyan személy, aki a magyar országgyűlésben vitapartnerévé válhatott a nagy műveltségű és tekintélyű evangélikus nádornak, Thurzó Györgynek, de ezentúl a közeledő királyválasztásban is a bécsi püspökkel, császári főminiszterrel azonos oldal képviselője volt tőle elvárható. Miként Tusor megállapítja: „Ez a szempont magyarázza kellőképpen és elégségesen a császári diplomácia Forgách halála után intenzívvé váló római lépéseit a magyar jezsuita érdekében, illetve Kleslnek az ügy részleteiben mutatott kiemelt figyelmét” (244). Bizonyára igaza van a szerzőnek abban az iróniát sem nélkülöző megjegyzésben, hogy a vizsgált korszakban az igazi talenthumnak politikai-diplomáciai vezető pozícióba kerülése nem annyira megszokott gyakorlatnak, mint inkább fehér hollónak számított.

Tusor kötete módszertanilag azért szolgál különös tanulságokkal, mert adatgazdagságát a korábbi szakirodalom kritikus mérlegelésének igényével és az érvelés hatásosságával kellett párosítania, ezt pedig a szöveg háromrétegűvé alakításával látta megoldhatónak. A narratíva fővonala beszéli el az eseményeket, ezen belül apróbb

szedéssel olvashatjuk az ennek megértéséhez szükséges információkat, hosszabb idézeteket vagy az elbeszélés sodrában újabban felbukkanó személyek bemutatását, végül pedig a levéltári, könyvészeti hivatkozások, idegen nyelvű idézetek lapalji jegyzetekbe kerültek. A három réteg együttes tanulmányozása ugyan nem könnyű feladat, viszont tökéletesen biztosítja a filológiai hátteret, mindig megadja a gondolatmenet bázisát, a következtetések bizonyítását szolgáló szöveghelyeket. Ez az eljárás nagyvonalúan felkínálja a téma további kutatásának lehetőségét, a kérdés legfeljebb az, hogy egyáltalán ki lehet-e még egészíteni valamelyest érdemes módon a Tusor által elmondottakat. Az ő átfogó levéltárismerete biztosítja a monográfia időtállóságát, ez teszi művét a Pázmány-filológiának megkerülhetetlen állomásává. A meglehetősen bonyolult, sokszálú történet minden részletére jelen rövid ismertetésünk távolról sem térhet ki, viszont a 17. századdal foglalkozó tudománysszakok művelői a jövőben bizonyára bőséggel fogják kamatoztatni eredményeit.

Természetesen Pázmány életrajzának eddigi feldolgozóit is foglalkoztatta az érseki kinevezés nem mindennapi eseménytörténete, a Lukács László–Szabó Ferenc szerzőpáros ismert közleményei (franciául 1985-ben, magyarul 1987-ben) hozták felszínre korábban a legtöbb idevágó dokumentumot. Tusor minden esetben hivatkozik rájuk, helyenként ki is tudja egészíteni azokat. De magán a nomináció történetén túl az irodalomtörténet, az ikonográfia, a *jus canonicum* historiográfiája és a diplomáciatörténet is új ismeretekkel és szempontokkal gazdagodott a kötet fejtegetései, megállapításai, módszertana és korántsem utolsó sorban forrásközlései

révén. Jelkép értékű, hogy a könyvnek kettős címlapja van: az alap a *Collectanea* sorozata, ebbe illeszkedik a kötet, mert zömmel a pápai diplomáciatörténet forrásait szólaltatja meg, a zöld alapú borító viszont Pázmány fehér mozztás portréját emeli a középpontba, s élettörténetének fontosabb szereplői és helyszínei villannak fel körülötte. Akár kettős monográfiáról is beszélhetünk tehát: a mikropolitikai módszer egyfelől az egyháztörténetet, másfelől a biográfiát gazdagította meghatározó jellegű új ismeretekkel.

A könyvet több részből álló tudományos apparátus teszi jól használhatóvá. A közölt forrásszövegek kiválasztásának szempontjáról írja a szerző, hogy szándéka volt „a jegyzetekben közöltekén túlmenően, ésszerű terjedelemben főként kiadatlan, mi több: ismeretlen, fontosabb szövegekkel” megismertetni az olvasót (341). Mindössze három kivétel akad: a két pápai diszpenzációs bréve (1616. március 5. és április 21.), valamint a túróci préposti kinevező irat, ezeknek itteni újraközlését kulcsfontosságú szerepük kellően indokolja.

Az események szövevényében való eligazodást hasznosan segíti a kronológiai összeállítás, amely jól áttekinthetővé teszi a bonyolult ügymenetet. A felhasznált irodalomról húsz lapra terjedő bibliográfia ad tájékoztatást, majd a névmutató és az angol nyelvű összefoglaló zárja az eligazító apparátust. Végeredményben határozott igennel válaszolhatunk a monográfia utolsó sorában megfogalmazott szerzői kérdésre: a források hihetetlen mennyiségben áradó özönéből Tusor Péternek sikerült a történeti esszenciát kiszűrnie, és így a mikropolitikai metódussal makropolitikai kérdésekre tudott autentikus válaszokat adni. Úgy méghozzá, hogy a magyar múltnak egy sajátos mozzana-

tát közép-európai kontextusban mutatta be, jelezve azt is, hogy az iszlám hódítás árnyékában, a háborúk dúlta régióban is egyértelműen az európai törvények és szabályok, szokások és normák szerint zajlottak a magyar politikai és egyházi élet eseményei. A Kárpát-medence peremére szorult Magyar Királyság a török hódoltság közvetlen szomszédságában is megtartotta egyházi szervezetét, nem tévesztette szem elől a világi és egyházi jog paragrafusait, szoros kapcsolatokat tartott fenn mind Róma, mind a prágai udvar vagy éppen Bécs hivatalnokaival, politikusaival és értelmiségi köreivel, s a mostoha viszonyok között is képes volt értékeket teremteni. Ennek példája Pázmány életműve, amelynek teljességre törekvő, autentikus bemutatása csakis több tudományág összefogásával lehet eredményes. A róla ma már egyre markánsabban kirajzolódó összképnek a kimunkálásához a most bemutatott monográfia új ismeretekkel és ezekből levont következtetésekkel, mértékadó megállapításokkal járult hozzá, olyan kulcskérdésekre adott autentikus választ, amelyek a szorosabban vett témán túlmutatóan is nyereséget jelentenek a korszak történeti kutatásában. S ez pedig azért vált lehetségessé, mert a

szerző személyében a legjobb tudósi-kutatói kvalitások egyszerre érvényesültek: az archívumokban mindeddig porosodó dokumentumok fáradhatatlan bűvárlása, a magas szintű latin és olasz nyelvtudás, valamint a forrásokat megvallató invenciózus mentalitás és a naprakész nemzetközi szakirodalmi tájékozottság egyaránt kellett az ilyen szintű produktum létrehozásához.

Az elmondottak fényében remélhetőleg nem tűnik túlzásnak, ha észrevételeimet azzal zárom: Tusor Péter méltó folytatója annak az egyháztörténeti tradíciónak és képviselője annak a kutatói színvonalnak, amelynek Fraknoi Vilmos, Artner Edgár, Galla Ferenc, Veress Endre, Vanyó Tihamér voltak a megalapozói, a Pázmány-kutatásban pedig a jezsuita történészek (Őry Miklós, Lukács László, Szabó Ferenc) jelentették a folytatást. Tusor Péter eddigi – valóban impozáns – eredményei révén joggal bizakodhatunk abban, hogy általa a katolikus egyháztörténetnek a kora újkori szakasza az eddigiéknél jóval pontosabban dokumentálva, tévhitektől mentesebben, árnyaltabban fog megjelenni a történettudományi szakmai szemléletben és a nemzeti történeti köztudatban egyaránt.

Bitskey István
az MTA rendes tagja

Pálóczi Horváth Ádám verses kiadványai (1787–1796)

Sajtó alá rendezte Tóth Barna, Budapest–Debrecen, Universitas Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 16), 965 l.

A kritikai kiadásoknak a szigorú, filológiai-textológiai szakszerűsége túl mindig van valami fontosabb célja is, ami az irodalomértéshez kapcsolódik, s az irodalomhoz való változó viszonyainkra világít rá. Voltaképpen azt is lehetne mondani, hogy ha nincs, akkor teljesen felesleges a kutatástörténetnek abban az adott pillanatában kritikai kiadást készíteni egy adott szerző műveiről, vagy műveinek egy csoportjáról. Ha jobban belegondolunk, ez azt is jelenti – hiszen egy ilyen kiadás szükségképpen hordoz magában *kritikai* mozzanatokot, vagyis kivétel nélkül mindig reflektál a jelenkori irodalomértésünk és megszólított múlt viszonyára – hogy *per definitionem* nem létezhet olyan kritikai kiadás, amely ezt a másodlagos szerepét valahogyan, akár áttételesen be ne töltené.

Pálóczi Horváth Ádám 1787 és 1796 között nyomtatásban megjelent verses műveinek kritikai kiadása éppen ennek a logikának a fordítottját igyekszik demonstrálni. A *Jelen kötetről* című részt (46–52) úgy olvasom, mint a textológia önkorlátozó mentegetőzését, mint olyan szándékot, ami Horváth életművét igyekszik távol tartani az irodalmi kánonok alakulástörténetétől. A sajtó alá rendező hiperkorrekt módon indokolja a kötetben közölt tizenkét kiadvány kiválasztását. A rendelkezésre álló nyomtatott hagyaték is sokkal nagyobb a kötetben közöltekénél: az 1817-ben megjelent *Rudolphiásig* és *A magyar Mágógig* húsz esztendő telik el a kötet záró szövegéhez képest; a kéziratban maradt művekről, szövegvariánsokról nem is szólva: nagyon érdekes példái en-

nek a jelen kötetben kiadott *Hol-mi*-kötetek és a kéziratos *Hol-mi*-kötetek anyagának kitűnően dokumentált eltérései.

Pálóczi Horváth Ádámmal kapcsolatban nyilvánvalóan nehéz helyzetben van mind a kiadó, mind a sorozat szerkesztőbizottsága. (Recenzensként én is: aligha tudom elkerülni, hogy olyan szempontokat vessek fel, amelyek a szakmai háttér munka során talán már előkerültek, és amelyeket az enyéimnél körültekintőbb érvek alapján vetettek el a kollégák.) Érdemes-e sorozatban, vagy legalább két-három kötetben gondolkodni Horváth műveit illetően? Van-e olyan jelentős szerző Pálóczi Horváth a 18–19. század fordulójának magyar irodalmában, hogy kötet sorozatot lehetne szánni neki? A *jelentős* minősítés itt talán félrevezet, a korszak irodalmi kánonjának első és másodvonalát, mélyvizeit és partvidékét emlegetni óhatatlanul a régebbi értékkanonok valamelyikének újramondását jelentené. A 18–19. század irodalmi kapcsolatrendszerének megrajzolásába kezdve az azonban jól látható, hogy Pálóczi Horváth mind az egykorú irodalmi és irodalmon túli közéletben, mind a régi és az új irodalmi ízlés között egyfajta mediátorként, közvetítőként működött. A 2010-es Pálóczi Horváth-konferencia előadásai és a 2011-ben megjelent tanulmánykötet (*Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. Csörsz Rumen István, HEGEDŰS Béla, Bp., rec.iti, 2011) írásai meg is erősítették e feltevést.

Az *Arión*-tanulmánykötetben Tóth Barna által közölt kötetterv (17–31) még

részben e mediátorszerep dokumentálása felé mutatott: a *Hunniás* (1787), *A lélek halhatatlansága* (1788), a *Hol-mi* I–III. kötete (I: 1788, II: 1793, III: 1792), a *Minden szentek napján* (1790), *A magyar asszonyok prókátora* (1790), a *Leg-rövidebb Nyári Éjtszaka* (1791), a *Psychologia, az az a' lélekről való tudomány* (1792) és az ugyanabban az évben megjelent *Fel-fedezett titok* szerepelnek az eredeti tervben, néhány 1796 előtt keletkezett, illetve kiadott művel egyetemben: *A' megkoronázott virtus, A' vallás dolga Zala vármegyében; A' koronázandó felség bejövetelekor 1792, és a' királyné koronázása után ebédkor; Buzdítás az insurrectiora Pozsonyban 15. Nov. 1796; Egy nemes biztatás az hív magyarokhoz.* Ez a látens koncepció azonban a mostani kötet rejtett szerkezetén már alig látszik. Már a *Magyar Arión*ban megjelent Tóth Barna-tanulmány is indoklás nélkül szögezi le: „Pálóczi Horváth Ádám később keletkezett munkáit a készülő kritikai kiadás nem fogja tartalmazni, sem részletesen vizsgálni” (30). Az elzárkózást sok minden indokolhatja, többek között az is, hogy Horváth az 1800 után keletkezett vagy megjelent műveiben – ahogy még a „Spenót” fogalmazott – „Dugonics fantazmagóriás magyarkodását folytatja és közvetíti Horváth Istvánhoz” (*A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, Bp., Akadémiai, 1965 [A Magyar Irodalom Története, 3], 121). Kétségkívül nem volna jó ezzel a mai ősiségkutató dilettánsainknak újabb forrásokkal szolgálni: örülhetünk, hogy eddig nem vették észre *A magyar Mágógot* és társait. Indokolhatja a döntést a kiadás előzeteséből kiolvasható (kutatócsoporti?) koncepció is, mely szerint 1800 után Pálóczi Horváth már kívül reked a Kazinczy-kánonon. Az előzetes keret további

szűkítését jelenti a prózai szövegek elhagyása – pedig, ha a *Magyar Arión*-kötetet egy újraanonizálási kísérletnek tekintjük, éppen a *Psychologia* és a *Fel-fedezett titok* levélregény kritikai kiadása lenne az, amely a jelenkori professzionális olvasásnak, a kutatási kérdéssíriányoknak, az egyetemi stúdióknak segítséget jelenthetne (a *Psychologiáról* Hegedüs Béla, Laczházi Gyula és Csabai Lucia, a *Fel-fedezett titokról* Szilágyi Márton és Labádi Gergely írtak a tanulmánygyűjteményben [*Magyar Arión, i. m.*, 125–134, 135–154, 155–166; illetve 267–276, 277–292]).

Hogy a Pálóczi Horváth-hagyaték kiadása egyelőre csak egyetlen kötetet kap, az valószínűleg annak köszönhető, hogy a sajtó alá rendező, Tóth Barna (és/vagy az RMKT 18. századi sorozatának szerkesztői) nem Horváthnak a Kazinczy-féle irodalmi ízléshez való közelségét igyekeznek hangsúlyozni, hanem az ettől való elkülönülését. Horváth irodalmi szerepének mediátori jellege, a közvetítés-elv helyett a 2011-es *Magyar Arión*ban olvasható Gyapay László-tanulmány (169–183) „hasznosság-elvét” tekintik kiindulópontjuknak. Gyapay írja és Tóth Barna idézi a most megjelent kritikai kiadás bevezetőjében: „A hasznosság elve mindkettejüknél szerepet játszik, de míg az előbbi [t. i. Pálóczi Horváth] közvetlen társadalmi haszonnal számol, az utóbbi [Kazinczy] nehezen mérhető morális eredményben bízik. [...] Pálóczi szövegeinél a kezdettől azt látjuk, hogy mind a szerzői, mind a (feltételezett vagy valós) olvasói ítéletalkotás mentes volt az esztétikai szempontoktól.” (44.)

Érdemes volna óvakodni az efféle ítéletalkotásoktól, még Pálóczi Horváth esetében is: nála kétséget kizáróan tapasztalható a tudományosság, az írásbeliség

átfogóbb fogalmihoz köthető *literatúra*-felfogás jelenléte, ugyanakkor már a *literatúrának* a 'szépirodalom'-ként való elkülönöződése is a korábbi felfogástól. A kötetben olvasható – mert verses formában született – *A lélek halhatatlansága felől való gondolatokat*, a kötetben végül nem szereplő *Psychológiát* és a szabadkőműves kulcsregényt – ez utóbbit a Labádi Gergelyék által alapos vizsgálat tárgyává tett érzékeny levélregény poétikai sajátosságai miatt – a szentimentális szépirodalmi diskurzusok előmunkálataként kell olvasnunk. Labádi Gergely egyenesen azt állítja, hogy a regény alapkonfliktusa éppen a hasznos tudományok megtanulhatósága és az *emberségnek* a történeteken keresztül való átélhetősége között feszül: „A főhős (tudományos) könyveken alapuló személyiségének tragédiája abban áll, hogy nem jól használja a ráhagyott könyvtárat, mivel a történeteket nem képes felhasználni személyiségének formálására.” (*Magyar Arión, i. m., 290–291.*)

Nemcsak a kánon- és stílustörténeti paradigmaként elgondolt magyar szentimentalizmusnak és az imént említett három Horváth-szövegnek van szorosabb köze egymáshoz, de – ahogyan Szilágyi Márton írta korábbi tanulmányában – a *Fel-fedezett titoknak* a *Bácsmegyey–Fanni–Két szerető szívnek története* vonalba való elhelyezése is indokolt (*Magyar Arión, i. m., 276*). Ugyanígy, s talán nemcsak tematikailag vagy a nemesi ideológiát érintően tekinthető a *Hunniás Szentjóni Szabó Mátyás királya* vagy a Kisfaludyak-féle *Hunyadi*-ciklus előzményének; a „fantazmagóriásan magyarkodó” művei a Dugonics és Vörösmarty közötti összekötő kapocsnak stb. Látványosak az összefüggések a jelen kötetben kiadott, a *Leg-rövidebb Nyári Éjtszaka* című, csillagászati témájú,

lírizáló tanköltemény és Fazekas Mihály *Debreceni kalendáriumának* (1819–1828 k.) csillagászati-meteorológiai szövegei között, vagy éppen a *Csillag óra, melyből a ki a jelesebb álló csillagokat esmeri, az esztendőnek minden tiszta éjjelén és annak minden részeiben, megtudhatja, hány óra és fertály légyen* címen, 1826-ban megjelent munkájával is összevethető.

Első tanulságként tehát rögzítenünk kell, hogy a kötet erősen redukálja Pálóczi Horváth Ádám munkáinak közvetítő jellegét, ráadásul formai okokra hivatkozva arra törekszik, hogy „a szövegek többsége verses formájú legyen” (41). A Horváth-szövegeknek ez a kapcsolatteremtő jellege ugyanis akkor is elég látványos, ha csak a művek előzményei vagy hatástörténetük tetszenek kánontörténetileg fontos helyeket elfoglalni. Annyiban nyilvánvalóan érdemes volna visszatérni a kritikai kiadás korábbi tervezetéhez, hogy a *Psychológiának* és a *Fel-fedezett titoknak* mindenképpen kritikai kiadásban kellene megjelennie. (Ez esetben kár, hogy *A lélek halhatatlansága...* nem annak a kötetnek lesz majd a része, de ez már aligha lesz másképpen.) Nyelvtörténet-szeinknek is szól azonban, hogy a kézirat *Ezer-nyolcszáz-tizenkilenc Magyar Pelda-Beszédek, rövid nyomós és köz Mondások* feldolgozása-kiadása – amint Voigt Vilmos figyelmeztetett rá (*Magyar Arión, i. m., 359–366*) – ugyancsak szép munka lehetne.

A másik észrevételem nem a kritikai kiadás lehetséges szövegkorpuszát érinti – hiszen belátom, hogy bármilyen Pálóczi Horváth-kiadás az anyag terjedelmessége miatt kénytelen valamiféle válogatást érvényesíteni –, hanem a kötetben megjelenő költői-retorikai attitűdök, pozíciók értelmezésével kapcsolatos. Horváth verses

hagyatékában – most nem számolva ide az *Ötödfélszáz énekeknek* az egykorú köz-költészethez szorosabban kötődő anyagát – *terjedelmüket tekintve* a verses szónoklatok, a verses levelek és a tanköltemények vannak komoly túlsúlyban. A terjedelem azonban elsősorban az oráció, az episztola és a didaxis műfajából következik. Nem egyszerűen a felolvasott vagy a memoriterként elsajátított szöveg élőszóbeli előadása tartozik hozzá a 18. század végén még nagy becsben tartott költőmesterséghez, hanem az is, hogy a mennyire van bővében a „verscsinálás” eszközeinek, mennyire tetszenek kimeríthetetlennek az általa használt versformák vagy a rímcsaládok variációs készlete. Van, illetve lehet ennek a költői attitűdnek valamiféle extenzív oldala is. Az egykorú felfogás szerint az is nagy költő – Pálóczi Horváth esetében ezt nem kell külön példaanyaggal alátámasztani –, aki a legtöbb versformában mozog otthonosan, és a több ezer soros verses szónoklatai, traktátusai végén is tud olyan rímpárokat felsorakoztatni, amikkel a szövegben akkor találkozik először az olvasó. Ezt a versifikátori tehetségét – különösen, mióta Csörsz Rumen István meggyőzött bennünket arról, hogy milyen tekintélyes közköltészeti anyagot használt fel (*Magyar Arión, i. m.*, 383–426) és alkalmazott nagyon kreatívan („ki magam tsinálnánya...”) – a recepció-történet soha nem vitatta el tőle.

A lírai helyzetekhez való alkalmazkodását, a retorikai pozíciókoz, a lírai hanghoz való érzékeny viszonyát azonban a recepció gyakorlatilag észre sem vette. Tóth Barnát idézem újra: „A lassan kialakuló érzékeny olvasók közönsége számára művei nem képviseltek jelentős értéket. Változatos munkásságának volt ugyan egy olyan szelete, mely ki tudta szolgálni ezen

olvasói igényeket, de ez Pálóczi számára csak felvett hang volt, melyet ő maga nem értékelt sokra.” (45.)

Horváth lírai tehetségének elvitatása nem újkeletű. Kazinczy írja Toldy Ferencnek egy 1827-es levelében: „Horváth Ádám emlékezete előttem kedves ugyan, de iszonyodom verseitől.” (*KazLev. XX*, 371.) Ugyanakkor – és ez az, amiért roppant hálásnak kell lennünk, hogy a *kötet* megjelent – a *Hol-mi* kötetei tele vannak olyan lírai szerepjátékokkal, a lírai hangkölcsonzés szentimentális retorikáját idéző, sőt remekül működtető versekkel, amelyek 1790–93 között semmivel nem maradnak el a magyar érzékenység ekkoriban született eminens szövegeitől. Az öreg Ráday Gedeon és Szentjóni Szabó fordításai-átdolgozásai – ez utóbbtól például az *Egy meg-vetettnek keserve* (1790) és mások – a *prosopopeiának* ugyanazt a lírai képletét, a megszólaló, és a verscímek paratextusa által körülírt hangot kihallgató és egyúttal az így megjelölt szereppel együttérző (*mitleiden*) vagy vele szemben empatikusan viselkedő, a szerepbe önmagát beleélő befogadót (olvasót/hallgatót) imitálják, mint a *Hol-mi* első és második kötetének jó néhány verse. (Ne feledjük, hogy ez a líraiság – ahogyan a róla szóló elemzések írják – nagyon hasonlóan működik a *Felfedezett titok* átélehető én-konstrukcióihoz.) Ilyen kettős szerep vagy szerepimitáció a *Füredi vadászat* betétjeként olvasható *Egy meg-örült lány képében az Úr-finak* (353), az *Egy álom* (354), *Az Ovidius Szerelme* Könyvéből parafrázis (358), *Ének egy Ifjunak szerentsétlen életéről* (384–387), *Egy jámbor személynek panasza a' rágalmazás ellen* (390–392), *Egy Ifjú Úrhoz vigasztaló ének* (392–394), *Egy külömben vidám természetű Ifjú így panaszolkodik böldoctalanságáról* (398), ilyen *Az Álom* című lírai, elmélkedő

próza (521–529), az *Énekek* közül az első, a *Hajnali ének* (606–607) és innen még a kilencedik, *Egy mátkáját el-szalasztott* című darab (620). Az *Énekek* sorozat más darabjai is ide sorolhatók, ezeknél – minthogy többen említődik a szöveg fölé énekelhető dallam – a szituációkhoz való alkalmazkodás kiegészítő, zenei regisztereit is fel kell ismernünk. Tüzetesebb olvasással még több vers is kiemelhető volna.

Ami talán Kazinczy idegenkedését igazolja, hogy ennek a szentimentális daltípusnak mindig van valami retorikai, érzelmi fordulópontja, Pálóczi Horváthnál azonban rendre valami más történik. *Egy mátkáját el-szalasztott* című verse nagyon közvetlen, szinte mesterkéletlen hangütéssel kezdődik: „Az én nehéz fájdalmamon / a' ki segíthet / Az engem' a' leg-magasSabb / égre repíthet; / De nintsenek Galenusnak / ahoz írjai, / Csak Evimnak voltak olyan / Könnyű szárnyai. // Azokra is más üle-fel / nem is régen; / 'S lebeg velek a' hajnallal / szomszédos égen [...]” (620).

Horváth Ádám szentimentális dalainál azonban a fordulópont nem a kihallgatott vagy kisajátított hang pozícióváltásával, a befogadói azonosulás és idegenség paradox formáinak felismerésekor megy végbe. Nála ilyen jószerevel alig akad. Ezeknek a megkapó felütéssel kezdődő verseknek a csúcspontja éppen ezért nem is retorikai vagy érzelmi természetű, hanem leginkább talán azt mondhatnánk: *indulati*. Az előbbi versben például egy

teljesen áttetsző, lírai hang vált át egyszer csak valami meghökkenítő bárdolatlanságba: „En tartottam az eleven / Szenet szívemben, / Mellytől bűdös koró gyulladt – / meg-kebelemben [...]” stb.

A „jámbor személy” rágalalmazás elleni panasza (390–392) a 45. sorban már „kurv'annyázni” kezd, akárcsak az *Eggy Iffúnak szerentsétlen életéről* (384–387) hőse a dala végén. Lényegében persze nem tudjuk megmondani, hogy a *Hol-mi* kötetek egykorú olvasója bárdolatlanságnak érzekelte-e ezt a retorikai törés helyébe lépő indulatváltást: ha ez műfajpoétikai hiba, akkor feltehetőleg csak Batsányi Ányoskiadását (*Ányos Pál' munkáji*, Bétsben, özvegy Alberti Ignátné' betűjével, 1798), vagy Kazinczy Dayka-kiadását (*Újhelyi Dayka Gábor' versei*, Öszveszedte 's kiadta barátja Kazinczy Ferencz, Pesten, Trattner Mátyásnál, 1813) kézbe véve tűnhetett fel neki.

Tóth Barna szerkesztői munkáját a legnagyobb elismerés illeti. Bár a koncepcióváltás kényszereit nem sikerült elkerülnie, kétségkívül nem várhatjuk el, hogy például a *Fel-fedezett titok* kritikai kiadásban a *Régi magyar költők* (!) *tára* XVIII. századi alsorozatában jelenjen meg. Reménykedjünk, hogy talán lesz egyszer szándék és lehetőség a levélregény és a *Psychologia* közös kötetben való megjelentetésére. De ha lenne egyszer ilyen kiadás, *A' Lélek' Halhatatlansága felől gondolatok* nem lesz már ott a *Psychologia* mellett...

Hermann Zoltán

(KRE)

Ratzky Rita: „Halhatlan a lélek”. Tanulmányok, cikkek, kritikák a 18–19. század magyar irodalmáról

Budapest, Napkút Kiadó, 2015, 670 l.

Ratzky Rita terjedelmes gyűjteményes kötete a pálya lényeges mozzanataira épül, tehát nem pusztán a szóba hozott szakmai kérdésekre adott válaszai miatt érdemli meg figyelmünket, hanem azért is, mert olyan kultúrpolitikai, irodalomértelmezési dilemmákat érint, amelyek az 1970-es évek óta kísérik, sőt meghatározzák a magyar irodalomtudomány helyzetét. Ezen időszakban már többféle módszer, irányzat vált választhatóvá, Ratzky Rita azonban – talán témáihoz, talán vonzalmaihoz, talán az adott feladatok természetéhez igazodva – kezdettől az irodalom (néhány esetben akár kézbe foghatóan is konkrét) tényeiből indult ki a legtöbb esetben. S itt nemcsak az irodalmi muzeológia tárgykörébe (is) vágó dolgozatokra gondolhatni, hanem a *Kézirattárak mélyén* címmel összefoglalt közlemények egyikeére is. A pozsonyi egyetemi könyvtár kézirattárában bukkant rá a Kölcsey Ferenc *Minden munkáinak* hatodik kötetéül szánt, az országgyűlési és megyei beszédek tartalmzó teljes kéziratra. (Több kéz másolata autográf javításokkal.) Az öt kötet után ez nem jelenhetett meg cancelláriai engedély híján, majd csak 1848-ban, a cenzorok által javított szöveggel, viszont a pozsonyi kézirat a cenzori javítások előtti állapotot tükrözi. Ratzky Rita közzétette az általa fellelt kéziratot többféle kérdésre (ki szerkesztette a kötetet? ki másolta? stb.) válaszoló kommentár kíséretében. Munkája tehát precíz textológiai teljesítmény, a beszédek értelmezését, továbbgondolását azonban – megjelölt feladatahoz híven – mellözi.

Hasonló történik a nem szűkebben textológiai tanulmányok esetén is. A körülhatároltan fogalmazott kérdésekre különösebb általánosítási igény nélkül felel: Hogyan született Petőfi *Erdélyben* című költeménye? Miképpen exponálja a nemzeti, nemzetiségi kérdést a Tudományos Gyűjtemény 1817–1828 között? Milyen típusai vannak Petőfi borsdalainak? A látszólag partikuláris tárgytól így is többször lényeges megállapításokig tud eljutni. Például Petőfi ízléséről szólva: „Öltözködése egyaránt magán viselte a népevezér szerepre készülő népköltő és a társaságbeli, romantikus költő-értelmiségi figurájának jegyeit. Lehet, hogy ezt a kettősséget nem kísérte feszültség, sokarcú, gazdag egyéniség volt, élete során számos magán- és közéleti, költői szerepet játszott el.” (376.) Tegyük hozzá: talán a Petőfi-kutatásban Ratzky Rita pályakezdekésekor érvényben lévő hierarchikus munkamegosztás is hozzájárult ahhoz, hogy apróbb témákkal kellett foglalkoznia (*Petőfi Sándor drámatöredéke Antonio Caraffáról; Petőfi személyes tárgyai és a művekben megjelölt tárgyi kultúra; Petőfi Zoltánról*).

Ámde sosem mulasztja el, hogy a tárgyi világ, a környezet jellemzésétől a pálya alakulástörténete felé mutasson: „[...] pesti értelmiségi lakosként a biedermeier városi polgár ízlése szerint rendezkedett be, öltözéke is eszerint alakult, s ezzel tulajdonképpen ugyanaz az ízlésváltozás játszódik le, ami a költészeti népiesség, romantika, biedermeier apró örömeit tükröző kisvilágáig” (361). Ilyen alkalmakkor az ismeretterjesztő közlésmód közelébe

kénytelen kerülni, mert viszonylag ismert körülmények közbeiktatása nélkül a beállítás meggyőző ereje gyengülne. Nagyobb távlatú, polemikus észrevételei olykor szakkritikáiban jutnak szóhoz. Például a Takács József által szerkesztett *A magyar irodalmi kánon a 19. századbanról* szólva talál alkalmat arra, hogy rámutasson: az annak idején nálunk (igaz, rövid ideig) nagy tekintélynek örvendő kánonkutatás a korábban kritikátörténetnek, ízléstörténetnek mondott stúdiumok egy részének önállósodása. S valóban: a klasszikus pozitivistá irodalomtörténeti monográfiák a pályakép előtt vagy után olyan befogadástörténeti áttekintést helyeztek el, amely az adott korszak értékhierarchiáját figyelembe véve tisztázta az adott író utóéletét. A Margócsy István Petőfi-monográfiájáról szóló (egyébként igen elismerő) bírálat is tartalmaz megfontolandó megjegyzéseket. A *Nem ért engem a világ...* című verset Margócsy a romantikus kettősséggel, a világ polarításokban látásával hozza összefüggésbe, amivel szemben ő kevésbé sikerült biedermeier alkotásnak véli: „A lírai hős, aki mellesleg költő, a magánéleti boldogságba menekül, mert mint hazafinak csak szenvedés az osztályrésze, a világ kettéhasadt, az én visszavonul saját kis világába: ez bizony biedermeier élethelyzet.” (664.)

A kötet (mivel négy évtized munkásságából nyújt válogatást) műfajok és módszer dolgában eléggé tarka. Egy tucat szakkritikával zárul, ezt megelőzően színes, változatos témák kerülnek a *Cikkek* címet viselő fejezetbe: *Petőfi Sándor, három megye táblabírája*; *A gyűldei ifjak című Petőfi vers szövegváltozatai*; *Nők az forradalomban*; *Ki van Jakobey Károly képen?* stb. Vannak kismonográfia méretű tanulmányok is. Ilyen a Petőfi második,

kéziratban maradt kötetének szerkesztési elveiről, retorikájáról szóló *Ibolyák*, illetve a Szendrey Júlia életét és pályáját tárgyaló *Magyarország legregényesebb asszonya*, mellyel szervesen függ össze Herczeg Ferenc „megbotránkoztató”, *Szendrey Júlia* című drámájának tárgyalása. Ratzky Rita elsősorban Szendrey Júlia írásaira, naplójára, szépírói életművére kívánja felhívni a figyelmet, de az emberi magatartását ért támadásokkal szemben is védelmébe veszi, vitatva Herczeg Ferenc, Hatvany Lajos és mások elmarasztaló ítéletét. Azt nem említi, hogy *A honvéd özvegyében* Arany is hitelt adott olyan híreknek (pedig sem pletykaéhesnek, sem rágalmozó kedvűnek nem volt mondható), hogy Júlia éppen nem valami tartózkodó, visszafogott életét élt a férje halálát követő hónapokban. Sőt: még azt is feltételezi (pedig elég sok személyes benyomása volt Petőfi feleségéről), hogy nem is őszinte szerelmi vonzalom, inkább hiúság készítette arra, hogy Petőfiné legyen: „És eldobád – hajh, mint csalódtam! / Azt is, aminél egyebet / Alig szerettél bennem: egykor / Hiú bálványod... nevetem”. Ratzky Rita ebben a kérdésben nem foglal állást (ki is érezhetné magát erre feljogosítottak?!), de idézi a Júliát közelről ismerő Lauka Gusztávot: „Az ész, cím, vagyon és összeköttetés feddhetetlen jellemű tulajdonosai, csaknem mindannyian jó külsejű fiatalemberek, kérték meg egymás után kezét, és ő regényes költői és ábrándos hajlamait követve, egy minden egyéb csak nem szép külsejű, éles és savanyú modorú, de hírhedt és szellemdús ifúnak nyújtá kezét, talán nem is azért, hogy boldog, hanem hogy Petőfi Sándorné legyen.” (429.)

Általában véve is becsülésre méltó figyelmet tanúsít Ratzky Rita olyan elhanyagolt témák iránt, mint nőírók, női sze-

repek, Petőfi költői képeinek bibliai eredete stb. Egyébként előadásmódja mindig korrekt, világos, egyértelmű. Éppen ezért nem könnyű szavá tehető problémát találni benne. (Ami pedig a recenzens köteles feladatai közé számíthat.) A 252. lapon arról szól: mennyi fejtörést okozott az irodalomtörténészeknek, hogy Petőfi miért szerette annyira a középszerű Béranger-t. „A kérdés felvethető id. Dumas-val és Dickenszel kapcsolatban is.” Nos: szerintünk Dickens egyáltalán nem középszerű író. Dumas élénk fantáziájú, szertelen képzeletű, nem mindennapi tehetség volt, de nyelvileg igénytelen. („Magára adó”, komoly író sosem tett olyat, mint ő, aki „bedolgozókat” foglalkoztatott, a bíróság előtt maga is beismerte, hogy 15–20 ifjú tollforgató fogalmazta némely regényét a megadott cselekményvázlat alapján.) Dickensnek is akadnak hatásvadász fogásai, elnagyolt és ismétlődő jellemképletei – akárcsak legnagyobb magyar tanítványának, Jókainak –, de stílusa eredeti, emberszeretettől átított humora pedig olyan mély és egyéni mesélő ambícióval társul, ami messze a Sue és Dumas rangú írók fölé emeli. Egy másik korrekció, vagy inkább kiegészítés: hiteles, pontos mindaz, amit Ratzky a népszínműről ír, de kár, hogy nem hozza szóba Gár-

donyitól *A bort*, Móricztól a *Sári bírót*. Nem is annyira e műfaj hosszú távú életképességét lehetne ezekkel bizonyítani, inkább azt, hogy ilyen jelentős írók is örökösei valamilyen mértékben a népszínműnek, s még inkább azt, hogy milyen hamis, idilli faluképtől kellett, nem csekély erőfeszítéssel, megszabadulniuk.

Hasonló apró ellenvetések – valószínűleg – még sorolhatók volnának, a lényeg azonban aligha befolyásolná: Ratzky Rita életműve (mely nem is fér e kötetbe!) figyelmet és méltánylást érdemel. Rendre olyan feladatokat old meg (pl. az irodalmi muzeológiában), melyek néha sürgetőbbek, mint Petőfi eszmetörténeti, politikai „betájolása”. Egyébként erről is esik szó a kötetben (*Petőfi Sándor politikai eszméi, közéleti szerepe a forradalom előtt*), de e kérdések elfogultságtól mentes tisztázása alighanem a jövő nemzedékekre vár. Ratzky Rita nemzedékét még feszélyezheti, hogy nem mondta (mondhatta) ki a teljes igazságot Petőfi osztályharcos korlátoltságáról. De akármerre kanyarodik is a Petőfi-interpretáció útja majd a 21. század dereka felé közeledve, nem lehet meg, nem lehet sikeres az olyan alap kutatások nélkül, amilyenekért Ratzky Ritának tartozik elismeréssel a szakma.

Imre László
az MTA rendes tagja

Lapis József: Az elmúlás poétikája. A haláltapasztalat esztétikai közvetítettsége a két világháború közötti magyar költészetben

Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014 (Csokonai Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 54), 288 l.

„Ha már általában a jelenvalólét kéznél-levőként sohasem lesz megközelíthető, mivel létmódjához hozzátartozik a saját módján lehető-lét, akkor még kevésbé számíthatunk arra, hogy a halál ontológiai struktúráját egyszerűen leolvashatjuk róla, ha másfelől a halál a jelenvalólét kitüntetett lehetősége”. (Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*, ford. VAJDA Mihály et al., Bp., Gondolat, 1989, 426–427.) Heidegger egzisztenciál-ontológiai meghatározása a halálról többek közt éppen attól óv bennünket, hogy azt az 'exitus' értelmében kívánjuk megragadni. Minthogy mások meghalásánál sem egy létező megszűnésének pusztá tudomásul vételéből mérhető fel a saját halál ontológiai problémája, hiszen ekkor a halálnak csak azzal a formájával van dolgunk, amely a gondoskodás tárgyát képezi, úgy mások meghalása sem tapasztalható „valójában”, ennél fogva nem is helyettesíthető. Mindezek mellett mégis mi lehet az, amellyel és amiben a költői nyelv, a lírai megszólalás a mások meghalása után „hátramaradottakat” részesíti? Lapis József *Az elmúlás poétikája* című, 2014-ben megjelent kötete már címében és rendkívül pontosan orientáló alcímében is jelzi, hogy erre a – történeti és elméleti szempontból egyaránt – nehezen megközelíthető kérdésre próbál költői szövegek értelmezésén keresztül választ (válaszlehetőségeket) találni.

Bizonyosan jól jár az olvasó, ha kezébe veszi a kötetet, ugyanis ebben az esetben nem olyan (irodalomtörténeti) vizsgálatról van szó, amely azért emel ki meg-

határozott műveket a költészettörténeti hagyományból, hogy csupán biografikus egyezések mentén kapcsolja össze azokat az elmúlás tematikájával. Az efféle, a halál témáját egyszerűen felmutató leírások leginkább azért kerülnek a kötet fókuszába, mert a szerző szövegértelmezései éppen ezek felülírásával, módosításával, újragondolásával kísérleteznek. Az elmúlás alakzatát ezáltal sokkal inkább az határozza meg, hogy a jelenlét-távollét oppozíciójába kerül, vagyis a távollévő másik megszólítása nem más, mint az idegenség egy olyan formájának felszínre hozása, amely leginkább képes elgondolhatóvá, vagy sokkal inkább közvetíthetővé tenni a halál tapasztalatát. A haláltematika tehát olyan módon illeszkedik a tanulmányok „líratörténeti, poétikai-líraelméleti és eszmei-ideológiai” kutatási irányába, hogy elsősorban retorikai-poétikai problémákon keresztül válik reflexió tárgyává. A szerző szavaival: „írásomban a lírai szövegeket az alapján igyekszem értelmezni, hogy azok hogyan, milyen poétikai és esztétikai szerkezetben jelenítik meg azt a kondíciót, mely a biológiai folyamatokon túli, a másikkal-lét (és a másikkal-nemlét) értelmében vett halál tapasztalataként válik jelentéssé” (18–19).

Ebből következik, hogy a tanulmány értékű *Bevezetés* az elméleti és módszertani vizsgálatok határainról és lehetőségeiről ad számot. A filozófiai munkák mellett (Heidegger, Lévinas, Derrida) főként azokat a líraelméleti problémákat tekinti át a szerző, amelyek az elemzett szövegekre

jellemző poétikai szerkezeteket, s ezáltal a vizsgálat kontextusait is meghatározták. Éppen ebből a szempontból válik érdekessé, hogy a *Terra incognita?* című második fejezet miatt éppen egy rövidfilm (az Index videója Kolonics Györgyről) értelmezésével teszi vizsgálat tárgyává a közvetítettség és a beíródás különféle módjait. Erre a válasz talán egyszerűen abból a mediális helyzetből adódik, hogy a befogadó – hasonlóan a néma (versszöveg)olvasáshoz – nem hallja a szereplő hangját, hiszen az csak látható, olvasható. A hangot ugyanis azoktól kapja, azok „kölsönzik” számára, akik élnek, vagyis a halotthoz „tartozó attribútumok (mint a saját hang) is az értelmezés szükségének vannak kitéve” (27). Annak, hogy Lapis Kosztolányi *Halotti beszédét* éppen ebben a rövidfilmben feltáruuló problematikával kapcsolja össze, két oka is van. Egyrészt az, hogy a nem hallható, csak olvasható *elfáradtam* kifejezés inskripcióként működik, és a prosopopeia alakzata által egyfajta „saját” sírfeliratként képződik meg. Másrészt pedig az, hogy a halál tapasztalata szükségszerűen nyelvi közvetítésre van bízva. Ekkor válik érthetővé, miért kerülhet Kosztolányi verse mellé Szabó Lőrinc *Sírfelirat* című szövege és a debreceni Csokonai Színház *Aida* produkciójának záró jelenete. A második fejezet sikerültebb egysége mégis e fejezet második része (*Fajra csap a legszebb rímmel – Kosztolányi Dezső*). Bár a *Számadás* ciklus egészére jellemzők lehetnének azok a megállapítások, melyeket Lapis itt – főként Németh G. Béla nyomán – az *Esti Kornél éneke* és az *Ének a semmiről* szövegeiről tesz, az elemzések mégis azért ennek a két textusnak a vizsgálatát végzik el, mert ezáltal a szemantikai kapcsolatokon kívül, az anagrammák

és a paronomázikus alakzatok viszonyán keresztül, a hangzósság és a nyomszerű beíródás szerepére, azok jelentésképző potenciáljára kerülhet a hangsúly. S talán ebben az értelmezői műveletben érvényesül leginkább az az egész kötetet strukturáló, központi eljárás, amely az esztétikai tapasztalat közvetítettségében kitüntetett szerepet tulajdonít a hangzósságnak. Olyannyira fontossá válik ez, hogy még az „én” beszédpozícióját bizonyos Adymintákkal összevető részek ötletgazdag, nyelvszemléleti és pragmatikai irányú vállalkozását is háttérbe szorítja.

Az ős és tél irodalmi toposzát és a különböző halálfelegyőzéseket egy rövidebb rész értelmezi. Ebben Lapis többek között a *Közelítő tél*, az *Itt van az ős, itt van újra...* és a *Szeptember végén* szövegein keresztül mutatja be a folyamatszerű és állapotszerű elmúlás dichotómiáját. Ez tér vissza a harmadik, *Ősz és tél között – egy toposz nyomában* című fejezet elemző részeiben is. Weöres Sándor *Valse triste* című szövegének értelmezése éppen azért mondható a kötet egyik legkiemelkedőbb (mikro)elemzésének, mert a ritmus-rímhangzósság kapcsolatát úgy írja bele az emlékezés-felejtés dinamikájába, hogy az antropomorfizmusokra épülő, emberi jelenlétet kizáró és egyszerre rögzítő retorikai mozgást az ős és tél toposza által meghatározott temporalitáshoz kapcsolja. A harmadik rész második alegysége (*Őszi lomb, téli fák*) a hagyományos tél-toposz vizsgálatát olyan hangképzetekkel társítja, amelyek Vörösmarty *Előszója* óta Szabó Lőrinc *Téli fák* és Kosztolányi *Őszi reggeli* című verseiben is felismerhető alakban „visszhangoznak”. Ebben az esetben olyan hagyományidézésről, talán újraírásról vagy éppen intertextuális kapcsolatról lehet beszélni, amelyben a hangszimbolika

és nyelvhasználat alapján Szabó Lőrinc szövegében felismerhetőek a Kosztolányi-vers nyomai, s mindkét textus mögött „hallatszik” az *Előszó*. Annyit talán érdemes megjegyezni, hogy a *Téli fákban* a beszélő azonosítása talán nem kizárólag Kosztolányi szövege felől lehet ismerős. Azzal, hogy a lírai alany olyan „fa”-ként nevezi meg magát, amelyről az „erdőben” az „idő marja le a lombot”, Dante *Isteni színjátékának* emléke is felidéződhet, a „fák göcsébe” szorult lélekről (*Pokol*, XIII [*Az eleven liget*], 88–89). Annál is inkább, ugyanis Babits fordítása már jóval korábban megjelent, mint Kosztolányi és főleg Szabó Lőrinc versei, s utóbbi a *Számvetés* és a *Tél* című versek közt helyezi el a szöveget a *Harc az ünnepért* kötetben, amelyet Babitsnak ajánl.

Juhász Gyula, Illyés Gyula és Tóth Árpád egy-egy szövegét elemző, az ősz, a tél és az elmúlás allegorikus jelölési viszonyait és képeit értelmező áttevő rész juttatja el az olvasót a harmadik fejezet utolsó egységéig: *Mint a halál (Radnóti)*. A két kevésbé ismert, ám tropológiai felépítésük miatt szignifikáns verset (*Mint a halál* és a *Szerelmes vers*) azért vizsgálja Lapis, hogy kiderüljön: „a szövegek hogyan, milyen poétikai eszközökkel, az évszakszimbolika milyen természetű fölhasználásával szólnak a halál, illetve a szerelemmel karöltött halál tapasztalatóról” (77–78). Ez a választás először egyáltalán nem tűnik indokoltnak, hiszen a fejezet logikai felépítéséből azért sem következik a Radnóti-olvasás, mert a Radnóti-szövegek értelmezése a kötetben később külön alfejezetet kap. (Talán ennek a szétválasztásnak az eredménye az is, hogy az „önprezentáció” fogalmának használatával kapcsolatos hivatkozást akkor végzi el a szöveg, amikor azt már többször, idéző-

jeles forma nélkül alkalmazta). Mindezek ellenére *Az elmúlás poétikájának* egyik legkiemelkedőbb részével találkozhat a befogadó, ugyanis a *Mint a halál* hangzáseffektusokra és retorikai vizsgálatokra egyaránt építő elemzése azt is felszínre hozza, hogy a szöveg „disszeminatív teljesítménye” miként képes a Radnóti-vers komplex tropológiai rendszerébe beléptetni a „téli csöndet” „téli csöndként” transzformáló felhangzást és elnémulást mint a megértés lehetőségére és sikertelenségére történő allúziót is. A *Szerelmes vers* saját műfaji kódjára felhívó jellege és az őszi scenika párhuzamos működése pedig arra lehet példa, hogy az aposztróphé és a proszopopeia működése is a másakra való ráutaltságra, a mondás aktusának problematikus módozataira mutat rá úgy, hogy mindeközben a halál tapasztalatának elvi közvetítése, kimondhatósága is csak a másiktól tehető függővé.

Amennyiben a Radnóti-fejezetek szétválasztásánál jelzésértékűen megmutatkozott, annyiban a negyedik részben (*A múlás etűdjei – Weöres Sándor Rongyszönyege*) már kissé indokolatlanná is vált, milyen módszertani okok vezettek a két Weöres-lírával foglalkozó fejezet (a negyedik és a hatodik) elkülönítéséhez. Egyfelől ez a megbontás abból a szempontból teljességgel megalapozott, hogy a közbeékeltségek (ötödik fejezet) logikailag és a vizsgálat fókuszát tekintve is lényegesen különbözik az eddigiektől. Másfelől azonban még az újraolvasáskor is zavarónak mondható a sok előre- és visszaütés vagy a Radnóti- és a Weöressel foglalkozó egységek áttekintésének nehézsége. (Talán ez az ára a *Bevezetőben* is jelzett kalandozásnak – bár a szerző ennek nagyon is tudatában van). A módszertani kételyektől eltekintve te-

hát motivált a kapcsolat, hiszen az első Weöres-fejezet a gyermekversek hangzóságával, „természetes igéző hatásával” (90) foglalkozik. A ritmus, a verszene, vagyis a befogadást szervező akusztikai „élmény” a *Rongyszőnyegben* és a *Magyar etűdökben* még a „lekicsinyítés poétikájára” működő átváltoztatás szemantikáját is uralja. Az ősz és tél motívumait csak annyiban követi ez a fejezet, hogy – mivel a *Rózsa, rózsza, rengeteg* kezdetű darab ismétléseiben az anyagszerűsége alapuló metonimikus kapcsolatból a negyedik strófában csak nevetés marad, az utolsó pedig az első refrénje, ismétlése –, a távolság és közelség relációját viszi színre. Az elmúlás, az emberi jelenlét megszűnése azonban az egyes darabokban tematikus, szerkezeti és tropológiai vetületben, valamint az al-tatók és mondókák nyelvi regisztereiben is azonosítható.

Az *elmúlás poétikájának* ötödik, *Vigas és nyelv* című fejezete három szerző (különösen Dsida Jenő, Radnóti Miklós és József Attila) szövegeit tárgyalja (A *Sem emlék, sem varázslat* kapcsán Illyés Gyula *Haza, a magasban* című ún. „magyarságverse” is kap egy alfejezetet, bár ez főleg a Radnóti-szöveg köré rendeződik.) Kétségtől ez a kötet legnagyobb kihívása és vállalkozása, hiszen azt kísérel meg (s ennyiben érthető, a Radnóti-alfejezet miatt különül el a többi Radnóti-olvasattól), hogy a veszteség alakzataival összekapcsolt életrajzi narratívákat eloldja a textusoktól. Pontosabban fogalmazva: amennyiben az életművek sokszor még a szaktudományos vizsgálatban is a személyes tragédia jegyeit viselik magukon, vagyis az interpretáció a szöveget megelőző biografikus vetületben megképződő referenciákra hagyatkozik, annyiban dokumentum jellegéből következően a textus

csupán igazolhatja a szerző „személyes” tragikus eseményeit. Ezzel az értelmezői hagyományban jelentősnek mondható problémával kerül szembe az irodalmi olvasás. Lapis ilyen irányú vállalkozása annyiban sikertelennek is bizonyul, hogy az említett probléma bemutatásával járó zárt „értelemegységeket” már terjedelmi korlátok miatt sem képesek ellensúlyozni a fejezet versolvasatai – jöllehet ez nem róható föl a szerzőnek, hiszen a feladat megoldása különálló, monografikus igényű munkát igényelne. A *Leselkedő magány* és a *Nagycsütörtök* című Dsida Jenő-kötetektől, valamint a kései szövegekből egyaránt válogató értelmező még meggyőzően mutatja ki az elmúlás alakzatának főként Kosztolányi szövegeire és poétikai mintáira, valamint az önmegszólító verstípus szerkezetei-retorikai modelljére épülő működését. A másik, Dsidaival foglalkozó alfejezet (*Túl a formán*) éppen a címadó vers elemzésével már átcsúszik egy, a szimbólum struktúrájával foglalkozó, Paul de Man belátásaira támaszkodó elméleti probléma vizsgálatába. Bár a *Laterna Magica* című Dsida-szöveget vezérlő látás és hallás, „én” és „te”, valamint betűszerűség és hangzóság kapcsolataiban tetten érhető mediális viszonyrendszer feltárása a legkiválóbb elemzések közé tartozik, az első Radnóti-fejezetben már nem ez érvényesül, hanem a korábban említett, életrajzi referenciákhoz kötődő gyász-narratíva tehertétele. Ezt csak a fejezet második, Radnóti „orfikus” költészetét tárgyaló része ellenpontozza, vagy sokkal inkább megfordítva a kijelentést: Lapis József kötetének legnagyobb teljesítményéből a Radnóti-val foglalkozó első („*Mint tanú szólni a kései kornak*” – *Az életmű mint emlékmű*), és a József Attila költészetét vizsgáló (*József Attila-narratívák*)

harmadik részek vesznek vissza. Mivel a tudományos kutatás módszertana azonban ebben az esetben sem kerülheti el a recepciótörténeti vizsgálatot, így a teljesítményt érintő kritikai megjegyzések voltaképpen olvasói elvárások maradnak. (Persze, ez korántsem ad kielégítő választ arra, akkor miért nem önálló egységbe kerültek ezek az alfejezetek a szerző alapú felosztás helyett.) Amiért viszont a második Radnóti-fejezet (*Orpheusz lantja elhal- kul – Tajtékos ég*) – az ismételten módszertani kételyekkel szemben – a kötet legnagyobb teljesítményének mondható, az a hiánypótló vállalkozása. Tulajdonképpen ez, a kötet egyébként leghosszabb fejezete az, amely a biografikus narratívában megképződő arc és a versekben megképződő arcok egymásra íródásának feltételeit, relációit és konzekvenciáit, valamint az abból következő jelentésmódosulásokat úgy vizsgálja, hogy a legismertebb kései darabok értelmezésén keresztül mutatja ki, mi az, amit csak elenyésző részben végzett el a Radnóti-kutatás. Az olvasó tehát olyan poétikai-líratörténeti vizsgálattal találkozik, amely már a kötet harmadik egységének Radnóti-fejezetében is precíz, revelatív értelmezői eljárásaként mutatkozott meg. A fejezet záró, a Flóra-verseket elemző részei is ennek, a szövegek lírai „énjére” montírozódó életrajzi „énnek” dekonstruálásából származó mozgásnak, a humán jelenlét eltűnésének, vagy elmúlásának értelmezésén keresztül történő bemutatása.

A kötet utolsó fejezete – a már említett módszertani bontást követően – a *Teljeség és vég – Harmadik szimfónia* című rész Weöres versének (Radnótihoz hasonlóan)

„orfikus” karakteréből kiindulva vizsgálja az elmúlás alakzatát a hallucináció és az álom vonatkozásában. Ez a rész annyiban összefoglaló fejezetnek is tekinthető, hogy a prosopopeia működésének vizsgálatával az arcadás, a sírfelirat, a beíródás és a nyomszerűség különféle mintázatainak magyarázatával felidéző és továbbgondolja a kötet első két fejezetét alkotó központi problémákat. Ez a rész az „idegen hang és nézőpont szövegbe való belépésével” (252) a másik Weöres-fejezetre is visszaautal, és ezért a hangzósság aspektusát kiemelő értelmezést is úgy implikálja, hogy a halál megtapasztalhatóságát a jelentésszóródáshoz, a világ költői szó általi megértésének lehetőségéhez köti.

A figyelmes olvasónak bizonyára feltűnt, hogy tekintetét az alcímbe jelzett korpusztól számos ponton elvezeti Lapis József értelmezői gyakorlata. A szerző interpretációs eljárása a két világháború közti magyar költészet kiválasztott szövegeit azért lépteti dialógushelyzetbe sokszor század eleji, késő romantikus, némely ponton pedig kortárs szövegekkel, mert arra kíváncsi: a halál költészet által közvetített tapasztalata mint hagyománytörténés miként termel ki olyan jelentéseket, amelyek az elmúlással kapcsolatos tudásunkat formálják, alakítják. Lapis József *Az elmúlás poétikája* című kötete, pontos retorikai-poétikai elemzése miatt és a megértést szolgáló szaktudományos értekezői nyelv működésének köszönhetően bizonyosan olyan munka, amelyet nemcsak az egyes költői életművek kutatóinak, de a hangzósság, a gyermekversek és a líraolvasás kérdései iránt érdeklődőknek is számon kell tartaniuk.

Pataki Viktor
PhD-hallgató (ELTE)